ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРИКО-БОГОСЛОВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Том 5

Василь Олексійович Балух
(1955–2026)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРИКО-БОГОСЛОВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Том 5

Чернівці
Видавництво «Друк Арт»
2026

УДК 27-9(031)
Б208

Друкується за ухвалою вченої ради
Університету імені Григорія Сковороди у Переяславі
(протокол № 13 від 28 червня 2024 року)

Рецензенти:

Реєнт В. П., доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, Інститут історії НАН України,
Клос В. В., протоієрей, доктор наук з богослов'я, професор, Київська православна богословська академія,
Кралюк П. М., доктор філософських наук, професор, Національний університет «Острозька академія»

Ілюстрована історико-богословська енциклопедія : в 5 т. / Б208 редкол.: В. О. Балух (голова), В. В. Коцур (заст. голови) та ін. – Чернівці : Друк Арт, 2026. Т. 5. – 600 с. ; іл.

ISBN 978-617-8501-72-3

П'ятий том містить упорядковану за алфавітом (від Т до Я) сукупність термінів, понять і категорій історико-богословського та релігієзнавчо-філософського характеру.

Важливе місце займають статті з ґрунтовними біографічними відомостями про релігійних і церковних діячів, описами географічних місць, подій та явищ, що увиразнюють історичний процес і особливості релігійних пошуків людства, інституційного оформлення релігійних організацій, рухів, шкіл, формування й еволюцію віровчень, культів, догматичних, канонічних і літургічних традицій, а також динаміку розвитку історіософської і релігійно-богословської думки в Україні та світі.

УДК 27-9(031)

ISBN 978-617-8501-72-3

© Авторський колектив, 2026

Шановний читачу!

Дві тисячі двадцять п'ятий рік для колективу авторів «Ілюстрованої історико-богословської енциклопедії» – знаменний і пам'ятний з багатьох причин. Передусім в цьому році завершено доволі масштабний і надзвичайно актуальний для сучасної історичної та богословської науки проєкт. Його реалізація переконливо засвідчила не лише можливості, а й незаперечні переваги співпраці між університетами-партнерами в надскладних умовах. Над написанням 5-томного видання енциклопедії впродовж тривалого часу, попри епідемію ковіду та широкомасштабну загарбницьку війну Росії проти України, працювали колективи двох провідних українських Університетів – Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Василь Балух, Олексій Балух, Ігор Возний, Микола Лагодич, Ігор Луцан, Микола Шербань і Микола Шкрібляк) та Університету імені Григорія Сковороди в Переяславі (Віктор Коцур і Віталій Коцур).

Важливим стимулом стали також поважні Ювілеї: 150 років від дня заснування Чернівецького університету імені Франца Йосипа (нині Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича) і 40 – з часу відновлення Університету імені Григорія Сковороди в Переяславі. Саме цим ювілейним датам присвячене видання, роботу над яким автори розпочали ще 2013 р.

Спочатку колектив кафедри релігієзнавства та теології філософсько-теологічного факультету підготував до друку «Глосарій релігієзнавця» за ред. член.-кор. НАПН України Василя Балуха. Саме Глосарій став базовим для побудови концепції майбутнього енциклопедичного видання.

Але він містив здебільшого філософсько-релігієзнавчі терміни. Попри наявність незначної кількісті богословських статей і понять, у них не висвітлювалася діяльність відомих богословів, державних, релігійних і культурно-освітніх діячів, які своє життя і творчість присвятили подвижництву, формуванню догматичних, канонічних, літургічних та обрядових традицій, постанню нових релігійних напрямів, конфесій і рухів, вплинули на еволюцію віровчень і культів тощо.

У зв'язку з цим, починаючи з 2017 року, підготовлено словник «Реформаційні ідеї на українських землях XVI–XVII ст. (100 протестантських діячів)» (автори Балух В.О., Коцур В.П.). Логічним продовженням започаткованої праці стало видання словників: «Православна еліта України XVI–XVII ст. (100 постатей)» та «Руська Унійна (Греко-Католицька) церква кінця XVI – початку XIX ст. у постатях» (2018), а також «Релігійна палітра ранньомодерної України у постатях» (2019).

На цьому ґрунті визрів задум створити багатотомну енциклопедію, яка би за змістом і об'ємом матеріалу поєднувала фах історика, богослова та релігієзнавця. Проєкт підтримали і в Чернівецькому, і в Переяславському університетах. Прикметно, що поява такого типу видання – явище безпрецедентне. Воно новаторське, а тому отримало високу оцінку та визнання не лише серед академічних спільнот обох Університетів, а й релігійних організацій та широкого загалу.

Упродовж кількох років колектив авторів працював над формуванням предметного, географічного та іменного покажчиків. Спочатку планувалося 4 томи, проте зібраний та систематизований матеріал дозволив підготувати 5-томну оснащену ілюстраціями енциклопедію.

Останній том включає сукупність термінів, понять, категорій і постатей від літери **Т** до **Я**.

Особливої уваги енциклопедичні видання набувають на етапі зміцнення ідентичності нації й народу, становлення незалежної Помісної Церкви України, а відтак гострої потреби у формуванні висококваліфікованих богословів, церковно- та священнослужителів,

державних менеджерів і управлінців у сфері релігії, державно-конфесійних відносин, національної безпеки та правового захисту свободи совісті. Це також одна з важливих мотиваційних складових інтелектуальної діяльності авторів Енциклопедії.

Теоретичне значення видання особливо актуальне в умовах сьогодення, коли українське суспільство ставить перед собою першочергове завдання онтологічної ваги – пошук духовно-моральних і культурно-просвітницьких джерел збереження національних релігійної та політичної ідентичностей, що опинилися під загрозою через повномасштабну війну, нищення української духовної культури і навіть державності. Виходячи з цього, головною метою стали узагальнення й систематизація знань, набутих у межах історичної, богословської, філософської та релігієзнавчої наук, які так чи інакше пов'язані з історією Церкви, релігійними рухами, їх віроповчальними доктринами, морально-етичними вченнями, концепціями світобудови тощо. Чільне місце відведено життєписам видатних представників богословської і релігійно-філософської думки в їх світовій та національній контекстуалізації.

В Енциклопедії використано статті з багатьох довідкових джерел англійською, німецькою, французькою, грецькою, болгарською, польською, румунською та іншими мовами.

Подані матеріали допоможуть читачеві глибше ознайомитися з поняттями догматичного, літургійного, морального, пастирського, фундаментального, історичного та порівняльного богослов'я; каноніки і канонічного права, біблієзнавства і біблеїстики, ісагогіки і герменевтики, історії релігії, релігійних рухів, а також різних віросповідних доктрин і систем.

На думку авторів, інформативністю вирізняються передусім статті про євангелістів, пророків, засновників релігійних рухів і церков, очільників релігійних організацій, провідних церковних діячів Античності, Середньовіччя, Нового й Новітнього часу та сучасної епохи.

Ми свідомі того, що поява Енциклопедії, окрім схвальних відгуків, які вже наявні в опублікованих рецензіях, спричинить певні дискусії, а можливо, і критику. Проте не помиляється той, хто не намагається творити, ставити перед собою, здавалося б, нереальні завдання, бути першопрохідцем новими незвіданими маршрутами і напрямами досліджень.

Більше того, автори будуть вдячні за цінні зауваження та рекомендації, адже їх можна буде врахувати в подальших наукових студіях та енциклопедичній праці.

Автори щиро вдячні рецензентам: доктору історичних наук, професору, член.-кор. НАН України Олександру Реєнту; доктору наук з богослов'я, професору, протоієрею Віталію Клосу та доктору філософських наук, професору Петру Кралюку за висловлені побажання і рекомендації, які допомогли краще структурувати, систематизувати та викласти в доступній формі зібраний матеріал.

Особлива подяка авторам передмов: доктору філософських наук і доктору теології, професору Святославу Кияку (2 т.); доктору історичних наук, професору, академіку НАПН України Георгію Філіпчуку (3 т.); почесному професору Варшавського університету, Президенту Міжнародного благодійного фонду «Міжнародний Фонд досліджень освітньої політики» Тарасу Фінікову (4 т.) за те, що підтримали проєкт, а також долучилися до розширення симфонії термінів і переліку особистостей, які знайшли належне висвітлення в Енциклопедії.

Сердечно дякуємо донаторам і меценатам, завдяки яким з'явилася можливість видрукувати видання, директору видавництва «Друк-Арт» Володимиру Ільницькому – за дизайн Енциклопедії та Оксані Колодій – за професійне літературне редагування.

Особлива вдячність, низький уклін і шана Збройним Силам України, героїзм яких дозволяє працювати і творити на благо Українського народу, Нації, Держави та Церкви.

Олексій Балух

- Т -

Таборити – радикальне крило релігійного руху гуситів у *Чехії*. Назва походить від м. *Табор*, де заснували перший табір прихильники руху.

Рух гуситів поділявся на дві течії: радикалів (*таборитів*) та поміркованих (*чашників*). У складі таборитів були переважно селяни, міська біднота, дрібномаєтні дворяни, ремісники, духовенство та релігійні фанатики. Серед таборитів виділялися крайні радикали – *пікарти*, які проповідували *хіліазм*. Засновники укріплення в Таборі та лідери таборитів – *Петро Громада* та *Ян Жижка*, лідером пікартів був *Мартін Гуска*.

1419 р., за першого заклику з боку ватажків радикального таборитизму маси народу рушили на гору Табор – головний оплот таборитизму. Жодні погрози з боку влади та панів не могли утримати цього руху. Багато хто кидав своє майно або продавав його за безцінь, люди спалювали власні будинки, розривали громадські та сімейні зв'язки. Пригнічений народ знаходив втіху в новому вченні, заснованому на *Святому Письмі*. Основний програмний документ руху – «*Дванадцять празьких статей*».

Таборити проповідували євангельську простоту і любов, рівність і братерство. Релігія в цій формі переставала бути для народу незрозумілим абстрактним ученням, стаючи реальним втіленням божественної любові й милосердя. Богослужіння проводилися чеською мовою. «Чаша», біля якої переважно оберталася релігійна боротьба католицизму і гусизму, сприймалася пригнобленими верствами чеського народу як символ братнього єднання та рівності в майбутньому.

Вважалося, що кожний член общини є братом або сестрою. До обіду священники почергово виконували різні обов'язки – проповідували, сповідували, причащали під обома видами. Опівдні всі разом робили братську трапезу. Їстівні припаси, які приносили гості, ділилися порівну між усіма. Відмінності між моїм та твоїм не існувало. Будь-які розваги були заборонені; дотримувалася повна моральна чистота. Залишок дня проходив у розмовах про найкраще життя. Деякі автори схильні приписувати таборитам певні комуністичні погляди.

Учення таборитів пустило глибоке коріння в чеському народі. До певної міри прямими продовжувачами його стали «*чеські брати*», діяльність яких, на відміну від таборитів, відрізнялася повним спокоєм і миролюбством. Ця течія отримала деяке поширення й на українських теренах *Речі Посполитої*.

Література: Балух В.О., Коцур В.П., Шкрібляк М.В. Релігійний чинник соціокультурних розколів в українській історії. Київ, 2023. С. 126; Глосарій релігієзнавця / за ред. членкор. НАПН України В.О. Балуха. Чернівці, 2013. С. 237; Таборити. *Українська Релігієзнавча Енциклопедія*. URL: ure-online.info/encyclopedia/taboryty/; Czechy: Jan Hus i husytyzm. *Michałowski R. Historia Powszechna. Średniowiecze*, wyd. pierwsze, Warszawa, 2012. S. 433; Kaminsky H. A History of the Hussite Revolution. Wipf and Stock, 2004. P. 427; Korolko M. Leksykon kultury religijnej w Polsce, Warszawa, 1999. S. 84; Mała Encyklopedia Wojskowa Wyd. 1. Warszawa, 1967. S. 535; Poniatowski. Z. Mały słownik religioznawczy. Warszawa, 1969. P. 434.

В.Б.

Табу (полінез. *тари*, або *tabu* – заборона) – заборони на різні дії людей, порушення яких повинно спричинити відповідні санкції.

Табу вперше помітили антропологи, які вивчали корінні народи *Австралії*,

мелькітський християнський лікар та історик.

Найімовірніше, народився в *Єгипті*. Став лікарем, але антихристиянська політика халіфа *Аль-Хакіма бі-Амра Аллаха* (996–1021) змусила його втекти до контрольованої *Антіохії*.

Його головна праця – продовження *Літопису Євтихія*, що тягнеться з 938 по 1034 р. Спираючись на різноманітні джерела, його історія стосується подій у Візантійській імперії, *Єгипті*, а також *Болгарії* та *Київській Русі*. Перебуваючи в Антіохії, писав також богословські праці на захист християнства та спростування *ісламу* та *юдаїзму*. Один із найбільш точних та обізнаних представників арабомовної історіографії. На підставі документів, знайдених ним в Антіохії, склав продовження («*Таріх аз-зейль*») Загальної історії Александрійського патріарха *Євтихія* – «*Літопис*», події якої в списках і цитатах, що збереглися до нашого часу, починаються смертю *Іоана Цимісхія* в 976 р. і обриваються на 1031 р. узяттям *Едесси* Георгієм *Маніаком*. Помер бл. 1066 р.

Його історія опублікована, відредагована та перекладена в 1924 р. *І. Крачковським* і *А. Васильєвим* французькою мовою в томах 18, 23 і 47 *Patrologia Orientalis*. 1997 р. її переклав італійською *Бартоломео Піроне*.

Література: Балух В.О. Візантиністика. Чернівці, 2006. С. 540; Грушевський М. Ях'я Антіохійський. Виїмки з жерел до історії України-Руси до половини XI віку. *Грушевський М. С. Твори у 50 томах*. Львів, 2004. Т. 6. С. 113–115; Котляр М. Ях'я Антіохійський, Ях'я ібн Саїд ібн Ях'я ал-Антакі. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2013. Т. 10. С. 768; Ях'я Антіохійський. *Енциклопедія українознавства: Словникова частина*: [в 11 т.] / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж; Нью-Йорк, 1955–1995; Lawrence I.C. Yahya of Antioch. *The Oxford Dictionary of Byzantium* / ed. by Alexander Kazhdan. New York; Oxford, 1991. T. 3. S. 2213.

Вім.К.

Яшмак (тур. *jasmak*) – турецький і туркменський тип покривала, яке носять жінки, щоб прикривати обличчя в громадських місцях. Сьогодні в *Туреччині* цей одяг майже не використовується. Однак у *Туркменістані* його все ще свідомо вбирають деякі заміжні жінки в присутності старших родичів чоловіка.

На відміну від звичайної фати, яшмак містить головну вуаль і вуаль для обличчя водночас, тобто складається з двох шматків тонкого *муслiну*: один пов'язують на обличчі під носом, другий – на лобі й покриває голову.

Яшмак також може включати прямокутник із плетеного чорного кінського волоса, прикріплений біля скронь і опущений, як навіс, щоб закривати обличчя, який називається *peçe*. Або це може бути вуаль, покрита шматочками

мережива, з прорізами для очей, що зав'язується ззаду голови на мотузках, іноді підтримується над носом маленьким шматком золота.

Література: Глосарій релігієзнавця / за ред. член-кор. НАПН України В.О. Балуха. Чернівці, 2013. С. 279; Edgar A.L. Tribal Nation: The Making of Soviet Turkmenistan. Princeton, 2006. P. 235–238; Vogelsang-Eastwood G.1 Covering the Moon: An Introduction to Middle Eastern Face Veils. Peeters, 2008. P. 61–63.

В.К.

Наукове видання

ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРИКО-БОГОСЛОВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У п'яти томах

Том 5

Василь Балух – голова редколегії
Віталій Коцур – заступник голови редколегії
Ігор Возний, Віктор Коцур, Микола Шкрібляк,
Микола Лагодич, Микола Щербань,
Олексій Балух, Ігор Луцан

Літературний редактор О. В. Колодій
Комп'ютерна верстка І. П. Возного
Підготовка до друку А. І. Добрянського

Підписано до друку 26.10.2026. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 48,38. Тираж 500 прим. Зам. 261795

Видавець та виготовлювач ТОВ «Друк Арт»
58018 Україна, м. Чернівці, вул. Маловокзальна, 2Д,
тел. (0372) 585-432, e-mail: drukart@ukr.net
Ліцензія про державну реєстрацію ДК № 2741 від 15.01.2007 р.